

Вдосвіта літньої доби.

Свіжо. Тихо. Нічка мати
Поспішає утікати--

—Лячно ти зорі...
Зірки гаснуть, потемніли;
Жайворонки задзвеніли

Високо вгорі.
Свист по гаю; пташки вст
І щебечуть; прокричали
По селу півні.

Стук та гомін по дорозі.
На травицю нічка слюзни

Інде блима світ з віконця;

Ідалека промінь сонця,
В боязливій мі

В боязливий міл,
Чвертку неба осяває.

Круглий місяць допливає
Тихо до землі...

Селянин Ів. Шокодъко

三

Віки за віками пливуть, як пливли,
Як хвилі в бурхливому морі;
І люде нещасні живуть як жили:
В стражданнях і муках, і горі...
Вікам ні початку нема, ні кінця
І море, як глянем, без краю—
Так мукам народним немає кінця,
Ні зупині, ні краю немає...

Автоном Худоба.

З нашого життя.

Кахофонія.—Новий настрій.—Великоруський націоналізм.—Колись і тепер, в центрі й периферії.—Російська інтелігенція та її косяк політизму.—«Очевідні софізичні і чесні засади».—Брудна робота за підставу ідеалам цієї самої сварливості.—Цікава полеміка і «циональне лицо».—Новітні розуміння про любов до отечества у народовій гордості.—«Наши, про останній... усі, соміжний піть!».—«Они из садовинки русских лісів».

В інтелектуальному житті всієї великої і навіть добре організованих громади часто трапляються досить в сподівані події, як і в інших сферах життя. Папуз якийсь забобон, як загальна помилка, заснована на

рих традиціях та завітках, і, здається, царство ІІ не буде кінця. Коли раптом—лусь: щось віні унірвалось серед тих традиційних поглядів, якіս труна перестала давати згук, і починається така какофонія, якої зробу ду неможлива сподіватися, вважаючи на попередній настір. Музики силь-
куються дати щось одноцільне, загра-
ти відповідно до якогось плану—дар-
ма: какофонія росте все дужче й дуж-
че і пригриває собою, ховав в собі на-
віть ті звуки, що ще не зійшли з
ґрунту основного традиційного тону.
І спершу, важко й дізнатися, звідки
власне палець та буря звуків, що
різнять і нинішні один одного.

Я уважно перечитував ту полемику про „національне русське лице”, мозлив виразом д. Струве, що піднімалась і досі ще не викухла в російській пресі, і не знахожу іншого слова, щоб її характеризувати, як *акафонія*. *Акафонія* не тільки з загально-теоретичного погляду, а і з погляду тих традицій, які безпідрядно мали велику силу в російському, чи краще великоруському інтерелігентному громадянстві; *акафонія* не тільки, коли міряти цю полемику широкою загальними принципами, а і тих основ, яким раз-у-раз досі вірною була поступова частина великоруської інтелігенції. Загальний голос твердо констатує, що якісь новий настрій почався і росте серед нас,—на-швидку перешківуються на новий лад полки, мають у повітірі нові пропорі... А як це напевне і для нас не промінє без сліда, то цей новий настрій повинні ми висвітлити й оцінити з погляду нашого, українського, життя.

Новий настрій цей—то російський або, краще, великоруський націоналізм. Назвавши його, ми одразу й без довгих міркувань можемо сказати ціну цієї новини. Новий від, звісно, не сам по собі, а тільки по тих сферах, які до його цим разом призначаються й які від захоплення у свої пазури, та і ю, як побачимо згодом, новина ця виступає проблематичною

я тих, хто не зверху тільки спостерігав життя російського громадянства. Проте виразно великоруський націоналізм виявлявся досі тільки в інтелектуальних кругах, був монополією аристократії й експлуатувався нею на теоретичному рівні. Але вже відомо, що практично ті обрушительні заходи є результатом експериментів, що проводив російський уряд від недержавними народностями Східної Імперії.¹ «Імперія» народів, де-кто звів Росію, а напіонального гляду була рідною матер'ю тільки і самих великоросів; до всіх же інших національних груп ставилась на сущоу мачухою й іх усіх віддана жертву неситій централізації та інтеграції.

обрученію. Власне новоправну з
ціонального боку Росію була тиль-
центральна частина імперії, дуже
величка, рівняюча до всього ІІ про-
стору; всі ж інші численні краї та
оглядні простори—то тільки „окраї-
н“, до яких урядову політику вста-
вила що царице Катерина, сказав-
ши, що їх „надлежить“ легчайшими
способами привести къ тому, чтобы
и обрусили и перестали бы гля-
теть, какъ волки въ лѣсѣ“. Добре
це не пам'ятаю, коли саме ці слова
промовлено—чи вже тоді, як іх
розвонали авторка встигла вигнати
зебе „останю краплю чімецької
кови“, чи до того; одно знаю напев-
но, що вони стали за підвалину ура-
вої російської політики що до
країнї, за програму обрусительних
ходів як до наших часів, визви-
вши найдужче в теорії „офиційної
родності“ в середині минулого
століття. Власне кажучи, російське гро-
днictво в особах країн їхніх за-
губників стояло раз-у-раз огороже і
в'єт виступало проти цієї теорії, і
хильників їхніх вона шукала і зна-
дала тільки по вских темних іду-
підозрених закутках громадської
життя в Росії Ромовами „о любви
отечеству“ і тим паче „о народ-
й гордості“ бавились хиба тільки
репетитивні особи, що шукали
мергеского ключа, золотих таба-

з самоцівтів, пісні та ордеїв і полезна діяльність" — всі отримали усякі часів, що дуже добре ловити рибку на власну потребу звичайний в хвилі, яку забивала отам офіційною народності й підтримувала програма "обрусення". І ця теорія і практика на "окраїні" виникла до життя цілого національних рухів — як українського, білоруського, литовського, польського, фінляндського, грузинського, єврейського і т. д., то в центральній його частині з цього походу було зовсім типової. Національні почуття там у XVIII й на початку XIX століття, прориваючись у таких, висловах обуреного національного почуття, як відомий монолог автора оту "Україна", Французкого изъ якою". Але де ділі, то все рідче і було почуття благородне й величливе обурення, і тим головні національну поту луяли Каткових та Леонт'євих а уся другорядними підголосками національної народності. Країни землі російського громадянства, правжні "власництви дум", уніції теми і, виставляючи на ці арист естетичні, етичні, філозофічні, сопільній й політичні ідеї, отам національні одмалхували в види нехтоого, абуваючи їх, коли вже скнулись не можна було, кількома чи увагами прихапцем, на-

легко зрозуміти, чому так сталося. Що громадянство, що виросто-
вунті великоруського народу, й
з національного погляду було
руським. Тим часом велико-
ні народ за останні віки свого
личного існування ніколи ніяких
національних утисків та обмежень
не сприймав. — і розум його, оте інте-
рес громадянство, просто не міг
відійти до ладу національного пис-
ьма, не міг втягнути ваги його, і
те з легким серцем, залиблюючи-
чись, міг виставляти космополі-
тизм на партер

заристам". Національне писання в обетаницях великоруського було непотрібними роскошами і платочними справами в той час як народні франгузи в Бориславі втратили свою роль. Народ великоруський багато вів на собі усіхніх кайданів, баха залишив, але серед них не одного в національних тавром, великоруських та звєлкорущеній від Родини уявляли собі і по типу Москвишині, то їх безмежних просторах імперії умудрилась не добачати наїх потреб і наївні гіваласялу, коли хтось із "партукулів" захувавши ламата ілюююї однонастюти. Для великоруського інтелігентства щас Родини спрівабована була однією фарбою, якою останніми часами винесла Столітній наївіть од генічних атласів, і їм легко було обійтися космополітами, гроною всього світу, й по соції ввесь світ мірли. Це було, певна річ, що в них були громадянин всього світу, — ні, відправжні стояні на великоруському, просто не помічали цілій він не помічав від Молерів герой, що говорить Коли їм про прозу нагадуючи, теоретично проти ачкаючись, на практиці дуже починали орудувати "народністю", чому капіталізмом може бути хоча відомий Драгоманова про "Великодемократію" та ІІ етосунки різних, плебейських народів, першій лінії — українського, яко користуючись з добутківого освоєння, вони так само їх смоктували в себе центральний лал думок і зовсім широю потреби і вагу національностя, бо їх, знову кажу, поції ні гримі, що звобили й вони могли на своєму ґрунті до підладти. Тим більше ще, що

аж до останнього часу національні рухи в Росії не мали навіть змоги виявиться такою мірою, щоб звернути на себе увагу й сломіць боротьбу в цей бік інтересів та думки поступового російського громадянства, залишивши йому сама децентралістичних ідей замість звичного централізму.

Федералістичні ідеї українських публіцистів та учених, ввесь федералістичний склад українського національного руху не викликає у російських кругах ні слави, ні пам'яті і для них був тільки симптомом вузеного місцевого патріотизму. Певна річ, глядячи чи уникніти кого-небудь не хотіла російська інтелігенція, але разом мовчачка вона брала собі те, що від чужого гнівітства, її перепадало. Коли національне гнівітство набирало вже завадою огильні і прикраси форм, то іноді виступали проти його аз протестами окремі голоси, але як мінімум ці були протести, і як видно будо, що люде тільки між напів кількома словами обівалися в оборону пригніченій національності, щоб вернутися швидше до своєї безпосередньої повинності—то-б-то праці над соціальним та політичним визволенням трудящих мас. Дійшло до того, що „очень совєтливые и честные люди“, мовляв словами одного з молодих російських публіцистів, „совершенно замалюютьти (національні) вопросы, лягти въ душѣ идеалъ единства, подавленіи однѣ напів другихъ надільяс, чѣмъ эту не особено пріятную работу совершаютъ інны, не совсѣмъ чистые люди и что послѣ ихъ необходимой, но грязной работы возможно будетъ приступить наконецъ къ осуществленію идеала человѣческой справедливости“ (д. Іагов). Робота брудна, огидна, брудна—то правда, але кояче потрібна вона, то нехай же хтось там інший, якісів брудні руки й оброблять, а ми, мовляв, тільки використано паслідні брудні роботи на користь загальній справедливості.

Так міркували „очень совєтливые и честные люди“, забуваючи, що на бруді тільки бруд і можна заснувати, і ніким чином після справедливості не росте на гною та болячках сучасного ладу. І може найбільший трагізм загального становища був у тому, що так міркували справді таки „очень совєтливые и честные люди“. Адже ж од другого російського письменника (д. Діонео) ми знаємо, що „очень хороше і очень честные люди“ виправдовували навіть єврейські погроми 1881 року—все в тієї ж таїні причини, що треба комусь і цю брудну роботу робити. І от брудувало тільки того, щоб брудну роботу „очень совєтливые и честные люди“ вже просто на себе переняли й колої самі заходились.

„Не в суд и во осуждение“ комусь у мінузому говорю я ці приkre речі. Судити взагалі можна тільки за свідомі винки, а як знаємо, елементу свідомості не було в етюдинах великоросійського громадянства до національних проблем. Перед нами промануло те, що найбільший ученик людськості охарактеризував словами: „не вѣдѣться бо, чѣмъ творятъ“, і можна нарікати, жалувати за цю несвідомість у такій великоросійській громадянствії кою звісної чи хоч поновленого настрою, як хтось досить влучно прозвав д. Струве, перший пустив крилате слівце про те національне обличчя. Інші пішли ще далі й договорилися вже до „державности русскаго (читай—великоросійского С. Е.) народа“, до вибивання цією державностю очей „перусскимъ“ народам, заслуживши похвалу від таких спеціалістів державності, як „Новое Время“ та „Россія“. Частини підемістів стойте ще правда було щоб прібачити й поставити хреста над нею, як би вона вся і без остатку перейшла в мінule та не мстилася себе в сучасності й не ставала грізною пересторогою на майбутність. На жаль, помилка, навіть несвідома, ніколи не міна безакарно, а тягне за собою нові помилки, вже цілком свідомі. Потайне, несвідоме, хоч і стайде бажання використати чиєсь чужу брудну роботу натурально тягне за собою дуже часто думку дощоти цій ход брудній, проте конче потребні роботи—і от недавні ще „очень совєтливые и честные люди“ починають докладати рук і прапорі до таких справ, од яких мусіла б, волі врізвавши, тікати, коли вже боротись не сила. І я знаю, що стається далі з їхнію совітливістю та чесністю,—в усякому разі на тижні пробу їх встановлено...

Оттут, здається мені, її лежить загаєння підеміки про „національне обличчя“, що спалахнула в російській пресі останніми часами.

Всіка велика пожежа починається звичайно з манюсінської іскорки, якої нікто й не помітив би, як вона не випала буде на сухий та палкий матеріал. Так і тут було з тим Чирковським інцидентом, в якого почалася підеміка. Посварилось кілька літераторів, росіян і євреїв, за масляні вишкварки в приватній розмові, але зрештою з перенесли свої особисті амбіції на національний грунт, виволокли справу перед публіку і вивилили знесінська скована, здавалася, до того великоросійське „національне обличчя“. Іван Хреститель кожася звісної чи хоч поновленого настрою, як хтось досить влучно прозвав д. Струве, перший пустив крилате слівце про те національне обличчя. Інші пішли ще далі й договорилися вже до „державности русскаго (читай—великоросійского С. Е.) народа“, до вибивання цією державностю очей „перусскимъ“ народам, заслуживши похвалу від таких спеціалістів державності, як „Новое Время“ та „Россія“. Частини підемістів стойте ще правда було щоб прібачити й поставити хреста над нею, як би вона вся і без остатку перейшла в мінule та не мстилася себе в сучасності й не ставала грізною пересторогою на майбутність. На жаль, помилка, навіть несвідома, ніколи не міна безакарно, а тягне за собою нові помилки, вже цілком свідомі. Потайне, несвідоме, хоч і стайде бажання використати чиєсь чужу брудну роботу натурально тягне за собою дуже часто думку дощоти цій ход брудній, проте конче потребні роботи—і от недавні ще „очень совєтливые и честные люди“ починають докладати рук і прапорі до таких справ, од яких мусіла б, волі врізвавши, тікати, коли вже боротись не сила. І я знаю, що стається далі з їхнію совітливістю та чесністю,—в усякому разі на тижні пробу їх встановлено...

Ліились внутрі та частю боролись не проти її общого врага—старого бюрократического режиму вмістъ є на-ми, а за себе, кождий въ отдельности, за собственное освобождение“ („Слово“, ч. 741). Інші автори просто вже ставлять кронку над і їй, не ваваючись, подають думку, що виволь-ний рух занепав тільки через те, що не був національним в великоросійському розумінні. І як висновок з усього цього—настільки пропозиції виявляють „руssкое национальное лицо“, бо „въ тяжелых испытаниях послѣднихъ лѣтъ, моязія словами д. Струве, вырастаетъ наше национальное русское чувство, оно преобразилось, усложнилось и уточнилось, но въ тоже время возмужало и окрѣпло. Не пристало намъ хитрить съ нимъ и прятать наше лицо“ („Слово“, ч. 732).

Що ж—не треба, виходить, і прохати новоявленія націоналістів російських: „скільки мантілью, ангель мілль“: він бо й сам ладен розібрatisя прилюдно. Ведомо ж пригадатися до того обличчя, що показува нам напівновак у янгольському чині.

Безперечно—перед нами „одно изъ славныхъ русскихъ лицъ“,—правда, ще рум’яненське від недавніх юнітів, „уваженіе“, але це нічого не покидить, як не пошикодило колишньому лібералові з „С. Петербургскихъ Вѣдомостей“ д. Суворінова 33 рокія труїт Росію „Новимъ Временемъ“, як не пошикодило й другому лібералові з „Недѣлі“ д. Меншикову давно вже позбутися усіх зверніх прікрас і опікніти самі настоці „істинно-руssкіе“ зуби. Як не пошикодило на-віть колишньому членові „Ісполнительного Комитета“, д. Л. Тихомирову, перестати „бти революционеромъ“, і з піхкою носити орденза за „полезную дѣятельность“... Легкий рум’яненець спочатку не тільки не стоять на заваді, а ще служити мостом до переходу в янгольський чин і надає навіть більш пікантності новітнім „разсудженнямъ о любви къ отечеству и о на-родной гордости“.

І що зараз справа йде як-раз про „народную гордость“ і тільки про неї, щоб її присвоїти собі—про це й змагатися нічого. Алжі любові до рідного краю нікого не одбирає у тих, хто хотів любити, нікого ж не міг монополізувати її в свою власність. Монополізовано тільки „народну гордость“ в новоременських кру-гах, і д. Струве з Голубевим не що інше, як її хотіти поділити з сучасними власниками. Во от д. Струве вимагає, щоб „руssкіе“ звали себе „руssкими“, і коли це вимагання не абсурд, то має значити тільки одно—щоб це слово „руssкий“ вимовлялося з тим особливим притиском, за яким вчувається давнє: „съ нами Богъ, разумѣйте языцы и покарайтесь“. Во от д. Голубевъ розводиться в великом смаком над тим, що „мы, russкіе, ходомъ истории оказались во главѣ строительства россійскаго государства, какъ и во главѣ россійской культуры“ („Слово“, ч. 741). Во от д. Хижняковъ, навіть виступаючи проти публіцистів з „Слова“, бідається, що „у насъ, russкіхъ, недостаетъ національного энтузіазма (съ де вона, „народная гордость“, заховалася!), мы не любимъ дѣятельно (?) свое національное лицо“ („Наши жизні“, ч. 64).

„Увы, сомнѣніе пѣть“: перед на-ми справді визначаються риси „одно-го изъ славныхъ русскихъ лицъ“. Дарма, що воно трохи ще нібі конфузиться й, видно, не зовсім увійшло в свою нову роль і трохи навіть ніяко себе почуває на прилюдних ог-лідницях; дарма, що воно запевне на всі лади, що „не слѣдуетъ заниматься обруесенiemъ“; дарма одкрешується й од лукавих сусідів з правою ру-ки, що з солдатською посмішкою за-глядяється на нового товариша. „Что новое начинаетъ прогрѣваться въ русскую интеллигентную психоло-гию“, як констатує в тому ж таки „Слово“ д. Владислав Ж., але більше до цього „нового“ ми подійдемо вже іншим разом.

Сергій Ефремов.

З нашого життя.

Нове на старому — «Велика Росія», неославізм і сам'янство... Ведіть, показауйте! — даю націоналістам! Нема куди вести і показувати чичого... Інгольський голосок з чортового думкою, чи замароченістю? — Замість обличчя — зути. — Метаморфоза в великоруським націоналізмом... Національно-пантралізм... Хто і я, пантаську вікторію» святкуватиме... Не на ту від深切... — З подомами в один бік і «гордим левом» в другий. — Рідні сестрички.

Что то новое начинает прокрастинаться в русской интеллигентской психологией — цею увагою одного из спирбогителей книг "Слова" закинув свою последнюю разомову про "останне видання" сучасних настроїв серед певної частини російського громадянства. Але я вже не читаю — чи справді воно "нове" — ото, що проявилося тепер у полеміці про "національне обличчя", і чи тільки "починає" воно проклумоватися в інтелігентській психиці, я не встигло вже добре там загнідитись і навіть пустити деякі коріння?

З ріку тому в певних кругах поступового російського громадянства, власне в сферах близьких до к.-д. партії, вперше зовсім одверто поставлено національний великоруський стяг, і лозунг "Великої Росії" на якійсь час адобув собі бути серед тих кругів досяг широкої й голосної популярності. Разом ішло в тих самих кругах, на грунті повоєнних під назвою неославізму старих пансловістичних теревенів, братання з досить підозреними або цілком непевними елементами, — факт, нечуваний ще, здається, в історії російської інтелігенції. Д. д. Милуков, Маклаков та інші ватажки к.-д. партії з одного боку, гр. Бобрівський з Гучковим з другого, д. Дмовський з третього і вся нововременська чесна компанія з четвергою — такожа були рябчиками та першотою оправою на неославістичний рух і вже це й наприродне роботиши мусіло б покликати кадетам, що в Іхньому загравалися на націоналістичних струнах та братані з д. Вергунами й Глібовичами есть чимала доля небезпеки для поступовости й демократичності, бо,

кажучи словами д. Микотина, "стремлені возвстановлювати "правду" въ чужихъ земляхъ очень легко соединяется съ желанiemъ уйти отъ правды въ своей собственной странѣ". («Русское Вагатство», 1908, кн. XI, стор. 208). На жаль, що надприродність не кинулася неославістам в поступовців увіч, як не досягли до їхніх ушів і застерігання поодиноких голосів з російської і всієї загалом української преси, що одна тільки зовсім виразно поставилася проти неослав'янського гвалту та кризу. За це українській пресі і громадинству й досталося і під час, "слав'янського тижня" в Петербурзі, а ще більше на „всеслав'янському" з'їзді в Празі: нас попросту оголошено вордниками "слав'янської справи", союзниками германізму, заупленими за берлінські марки, і т. д. Не отверзли російських кадетів і пізніше виступи кола польського в Державній Думі та Іхніх пів-сorumили братанів з думською правицею, коли панове Дмовський з товариством навіть не за реальній шмат гнилої ковбаси, а тільки за мару того шмата продавали інтереси і власного народу, й загальноросійського оновлення (це, правда, „реальною політикою" звуться на дипломатичній мові). Трохи побурачали вони були на цих зрадливих, "слав'янських братів", але підсніси нові події в закордонній політиці — революція в Туреччині, коронування Фердинанда Болгарського королівською короною, анексія Воснії та Герцеговини Австрією та заколотом цього приводу в Сербії й Чорногорії з міра європейської війни і знову розм'яли новітні пансловісти під ліберальнюю маркою. Роз'ялися до того, що вести Росію до патріотизму та по-казувати своє "національне обличчя" заходили.

Добре—ведіть, показауйте...

Вже того разу ми могли заважити чимало таке хитання і що до самих термінів — "російський націоналізм", "патріотизм", "національне лицо", так і що до вмісту, який цими термінами надають автори їх. Що тає, власне, те "національне лицо",

яке конче треба вихилити з недовідомих глибин народнього духу, який це дух такий, які його признаки та риси, який зміст нового ніби-то напрямку — даремне було і запитувати численних авторів численних статей на цю тему. Автори, знай, грали собі на гучних фразах, як на добрих цимбалах, обіручу кидачах, "нові" лозунги з газетних шпалер, але справа од цього ясною не робилась і не робиться, і ми таки такі й досі не знаємо, що практичного мають робити новоявлені націоналісти великоруські з поступовців. І в цьому власне і лежить величезна трудність для того руху, який хотіні викликати великоруські націоналісти на поступовому руху: рухову плому просто нема чого робити на практиці, поки він нестається поступовим і демократичним, а коли він візьметься до роботи — тут вже на-віки треба розгорталися і з поступовістю, і з демократизмом.

Справді, коли ми називемо український, скажемо, національний рух, то цим самим ми викликамо в увагу цілу низку поєднаних культурних варгостей, які несе з собою цей рух для українського народу, для широких мас трудящого люду на Україні. Тут маємо і домагання для народу зрозумілої науки в школі, і наближення до його всіх громадських інституцій, і скusування поділу на панську культуру й музичку темпою, і заслання тієї національної безодні, що розгорнулася між соціальними класами однієї нації. Одно слово, український національний рух незадежно від своєї політичної ваги, посідає цілу скарбницю просто культурних варгостей, ціни яким не аджулюють скласти тільки оті Савенки, що в посуспіранії більший чи менший плюс для всієї людності. В балансі таких національних рухів кредит і дебіт зведені так, що з цієї рахуби раз-ураз останеться більший чи менший плюс для всієї людності, і в цьому вага таких національних рухів не тільки суб'єктивна, а й об'єктивна. Вони сприяють поступовій й культурі, вони відповідають вимогам двадцятіої правди — правди-істини і правди справедливості, вони нові обрії дають творчому людському духові — цього досить, щоб

ним правам поставлено які-небудь петретики і доти, доки перети цих не знятто. Легко зрозуміти, чому це так. Адже вільне користування зі своїх національних ознакою вже само по собі складає величезну щастя, і коли вас цього щастя позбавлено, то разом з позбавленою і тих наслідків, які це щастя приносить у культурному житті. Народна темпота в усіма її супутниках на Україні великою мірою залежить від обурітливої ліпильної політики і також чином незадоволення природної національної потреби, що до власної національної школи безпосередньо відбивається на культурному становищі всього українського народу. І навіть — задоволення цієї потреби, отриманої почуття щастя від усіого натуруального задоволення, має ще один величезний плюс в формі підняття народної культури, а — аналітичі — духової та матеріальної культури.

Такі величі й гарні наслідки мають національні рухи на народі по-неволинях, у народі, яких національні потреби повнають мірою незадоволені і навіть терплять ти чи інші обмеження. Тут національний рух став можучою підйомною культурною і поступовою стимулом невинного руху до брачних і країнических форм життя, засобом до боротьби за свою національну індівидуальність. Національна обличчя тут раз-ураз стоять одверто і не треба штучних заходів та галасливих за-кликників, щоб його виявіти. Не треба, кажу, бо силу річкою вони самі виявляються, і виявляються не на школі, а на добре відомувому імені, а через його і цілі людності. В балансі таких національних рухів кредит і дебіт зведені так, що з цієї рахуби раз-ураз останеться більший чи менший плюс для всієї людності. Видача чистоти людям — тут або інгольським

за національними рухами "плебеїскіх" націй визнати право на існування.

Який же баланс має російський чи — відповідно до единої правдивої термінології — великоруський національний рух? Які риси виявлять великоруські національне в цьому розумінні обличчя? Яку практичну роботу воно собі знайде і що за ним у перспективі виглядає? — Ось на які питання цікаві мізантії відповідь, щоб визначати об'єктивну вартість новозаявленого "поступового" націоналізму серед великоруської і звелико-реношної інтелігенції.

Не вперше доводиться мені торкатися цього питання, і нарешті на сторінках „Ради“.

За обставин великоруського національного життя національна партія в великоросії буде реакційною, але по зовсім не буде, — що можна вважати за акцію, і тільки фантасти, наївні ідеалісти, політичні Манілови можуть у такій партії бачити нормальнє і — що найдивіше — бажане з'явлення, — та писав я цвтора року тому в статті "Небезпеки фантастік" з приводом радошів одного українца, що осьто, мовляв, на вітху нам організуються великоруські націоналісти. Дарма, що тоді мова мовилася про д. Суворіна та Меньшикова, — ця думка не тратить рації й тоді, коли до великоруського націоналізму почнуть прокладати своїх рук, очевідно суб'єктивні і чесні люди". І навіть становище цих останніх дaleко гірше, ніж нововременської компанії. Нічого бо дивного нема, коли біла брудної роботи й ходять собі брудні люди — на те вони й брудні, щоб у бруді боятися. Але коли до небуття чисті люди і наївно думають чистими їх зостати, то, вибачайте, — тут або інгольським

синку, але на-вік й твердо в брудній компанії, од якої воротя назад не має.

Практично великоруський постументальний націоналізм просто таки не може існувати, бо націоналізм у нації не підлеглих, необмежених в національних правах може виявлятись тільки як агресивний, військовичний націоналізм, для якого єтише інше, більш відповідне назвило. Що робитимуть, запитамо, великоруські націоналістичні постулюнчи, коли вони од слів, од вимовлення з відомим притиском слова "руський" захотять перейти до діла? Кого, що і від кого вони обговорюватимуть? Які діло поставлять на своєму прапорі? Адже ж їм з національного погляду нікого й нічого оборонити, бо ніхто на них не нападає і ніяких обмеженів вони не терплять. Діла для великоруських націоналістів-постулюнчиків просто нема в дійсності, та й бути не може, як що вони не скотять од творчого націоналізму перейти до рубіжного шовінізму, — а перехід ції у нації пануючих зарадо короткий: як од великої до смішного! — тут один тільки ступінь. І через те можна зрозуміти д.д. Меньшикова й Савенка — о, вони мають що робити! — і неможна зрозуміти якож що д.д. Струве й Голубеву, бо їм нема роботи на національному великоруському попі, бо їхні національне обличчя фі酣ально заховане за загальними політичними домаганнями і не може свого покривала скинути, не показавши замість обличчя — національних "истинно-руських" зубів. А їх здається, як та досить вже маємо. Кажемо: поки що — бо не знаємо, до чого додігаються з небезпечним вогнем не-потрібного за даних обставин націоналізму великоруські постулюнчи, коли спрайді щось і скотять практично робити.

За те великоруські націоналісти є робота на іншому ґрунті: великоруський націоналізм фатально мусить перейти і переходити в російський, беручи з слово в державно-централістичному розумінні. І в цього погляду всі розмови та змагання

про національне обличчя, — порожні, коли прикладати до них спрайді національну міру — повні зовсім таки реального змісту і значення. Централізм та пересадкою державностю зарадо спрайді тхнє од цих балоток і же сама по собі вельми характерна ота мішання термінів: великоруській і русській, яка червоною ниткою проходить через усю полеміку, та й не червей неї самоу. Великоруський — русський націоналізм з приложником великоруським обертається попросту в державний централізм, та однакій, можна сказати, гріх російського громадянства. Новітні централісти не думають, правда, що все святе говорили російською мовою; но різантим вони певне й чубів на головах у вкраїнців, як це робили Москівці XVII віку (прежде наше царського пристестів), — писав "тишайший" Олексій Михайлович в своєму маніфесті до козаків, — разділене спорядженням соторвите какъ вѣрою, такъ и чиномъ; хохлы, которые у наспеве вже величезне бѣльство ихъ и доси стойти що до українців, напр., на позиції царини Катерини і дуже лихим оком погляда на "раззвратное мѣнище, по коему (українці) постальнють себя народомъ отъ зѣдѣшніго (великоруського) соєсъмъ отличнѣмъ". Російська, наївні радикальна і соціалістична інтелігенція взагалі ніколи не грішила надмірним знанням інших, опріє великоруського, народів із всіх їх завжде прикладала великоруській мірку, несвідомо і проти всіх допомагаючи казенновому обрушенню, на порозі яких стояла і діяльність. Філії, "єдиної, пѣдълімой" не тільки в політичного, а і в культурного та національного погляду Росії дуже живуща серед російської інтелігенції, як це зараз побачимо з прикладів. А їх не жаль, багато маємо в минулому, та і в сучасному їх не бракує.

Копішильного зараз не агадуватиму. Але ось напр., д. Голубев свіжо бідається, що юнілій "полтавської вікторії" святкуватимут "съ однай стоянкою по казенному, съ другою по

черносотенному шаблону", а інтелігенція російська одвертається од таких "величайшихъ событий въ русской истории". На думку автора, "ельза" як отрішать чествованія сточоки арбітря самой тѣсной, органической связи этой победы съ той Европеизацией, въ которой г. Горданский видитъ "идеальное наследство российской интеллигенти" (Слово ч. 78). І не подумає соби навіть того д. Голубев, що коли есть переможні, то мусить бута й переможені — і якovo то останнім буде слухати "побѣдные клики" не в казенних та чорносотенних горлянок, а од постументової інтелігенції! Полтавська подія діло звичайно "давно минувшихъ дней", але коли одним можна з цього приводу "чествовать", то чому же другим із пропустити проти такихъ "чествованій"? Скажуть може, що Мазепа з козацькою старшиною обороняли власні класові інтереси, але чи їх інтереси обороняли Петро з Меньшиковим і чому треба радіти, що їхні інтереси взяли гору над іншими? Іще велике питання, чи трудящим людям на Україні краще від того стало, що переможили саме Петрові інтереси, і я напр., цілком певен, що це пішло рішуче на школу і Україні, і цілії Росї, і на відміну від погляду тієї самої европеїзації, перед якою д. Голубев паденію підкорно скилити голову. Во коли "вікно в Європу" роботи Петра I-го обернулося просто в творчий "вовчик", то безперечно, маючи під боком країну в демократичними установами, на порозі яких стояла і діяльність в нашій школі" (Рада, ч. 11); другий лідер, д. ф. Рутцен на "зѣдѣ "Ліги освіти" виступав проти української школи з чисто чорносотенними аргументами (Рада, ч. 5)... І коли на увагу ці її інші такі факти, то зовсім де инде начинші шукати виноватців "съяння і муссированія розни".

Ось д. Клейнман в сюністському "Одесском Словѣ" з приводу єврейських прізвищ по судовій справі згаданої тільки що "Спілки" цілій макифест видав до єврейського грома-

не розважила газета, на чию адресу краще і такі нотації послати. Заговорити про безперечне систематичне нехвостання в російських кругах чужих національних постулатів — значить сіяти розбрать. Чудово, але як же тоді вавати самий учіоник, про який навіть говорити не можна, не викликавши суверої догани? І чому тут "очень совѣтливые и честные люди", що лицемирно дожидали, як що вірити д. Іаговеву, добрих наслідків од брудної роботи казенних патріотів — заслуговуючи епитета совѣтливих людей, а ті, хто на таке несовітське поводження показує, плямуються усікими підозрюваннями в провідництві та сянні розбрать? Ни, помиллюючи цим разом "Кievskia Вѣсти" адресою й не туди свою догану напривали. Не туди ціліє, куди треба і нова атакда шаванової газети (ч. 101) про партійні програми, які всі аж до програм к.д. партії визнають національні постулати. Програми ті ми сами добре знаємо, але що краще знаємо їх, як далеко стоять від поезії в програмах прізвоза дійсність. В програмі виблицьку "национальное самоопределение" і баґат гарніх річей, в дійсності авторі тієї самої програми творять якусь дивну покрух, що на українській землі під українським навіть найменьш (українська с.д. р. партія "Спілка") найдужче бореться із українським національним рухом. В програмі стоять національна школа, а лідер партії д. Родичев, заявляє що він принципійний ворог української мови в нашій школі" (Рада, ч. 11); другий лідер, д. ф. Рутцен на "зѣдѣ "Ліги освіти" виступав проти української школи з чисто чорносотенними аргументами (Рада, ч. 5)... І коли на увагу ці її інші такі факти, то зовсім де инде начинші шукати виноватців "съяння і муссированія розни".

Ось д. Клейнман в сюністському "Одесском Словѣ" з приводу єврейських прізвищ по судовій справі згаданої тільки що "Спілки" цілій макифест видав до єврейського грома- дянства. „Если наши сплемени, — пише д. Клейнман, — наполняютъ ряды всевозможныхъ всероссийскихъ организаций, то у нихъ есть по крайней мѣрѣ оговорка (впрочемъ, и она не выдерживаетъ критики), что они считаются не съ вѣтвистой национальной оболочкой этихъ организаций, а съ нѣй внутреннимъ государственнымъ содержаниемъ. Если польские евреи массами входятъ въ различные польско-национальные организации, то у нихъ есть хоть оправдание (довольно шаткое, впрочемъ), что съ польской культурой и съ польской общественностью евреи срослись вѣками и это общее превратилось уже тамъ въ традицію. Но какое оправдание для еврея, идущего на украинскую организацию?“ (Одесское Слово, ч. 9). Зважте тільки останнє просто чудове своїм тозом зашитане — і ви оціните по заслуї той централізм, що такім чином цілком розрієся на всероссийському ґрунті, підіймаючи під себе навіть рухи з натури своєї централізаторичні. Це не має ваги тут, що д. Клейнман, не роспітавши броду, підійде у воду, аробивши з анти-української "Спілки" українську національну організацію. Має вагу те, яким тоном цей сюніст говорить про російські та польські організації і яким про quasi-українську: з почтивими поклонами про централізаторії і просто якимось Коваленковим "гордим левом" про діцентралізаторії? Чи ж не надто й це вже характерно?

Таких і подібних прикладів і в минулому, і в сучасному, знову кажу, хоч лопатою горни. І великоруські, і залікнутина інтелігенція зарадо вже переняли централізаторійно-державний духом, віддаючи ціому Молохові в жертву все, навіть свої власні інтереси. Важко зробити більшого що до своїх сили зачоватись у тієї рідині сестрички своєї. Сергій Ефремов.

З нашого життя.

Кілька слів про газету праці.—Незважаючи на джинсоподібний вигляд публіцистики.—Не по адресу! О. Ф. Саліковський.—Не про джинсоподібні та шовиністичні мови.—Оборона, особи людські і завдання особи національної... Це раз для однієї грип російського громадянства.—Жахливі зента і криві кільди в ланцюзі... Два моменти з олівіаком фільмом.—Аркуш паперу.—Однини, чи десятни?—Нарізні факти, чи системи?—Хомські справи.—Чи все гараж?

Всякому газетному працьовникові доводиться в своїй роботі насилувати на дуже великих й незвігоди, що залежать від самої природи газетної праці. Обмежений часом і місцем, часто він просто не може висловити усого, що на його думку треба висловити: ще частину висловлює не так, як хотів би, працюючи на папері, підлягаючи певним вимогам газетної роботи, вспішаючись за темами й питаннями дні, що виникають звичайно на світі божий, а за третє може зовсім зникнути або розійтися в громадському зацікавленні, замінівшись іншими, так само скоро-минулими темами й питаннями. Постанова думської більшості, революція в Турції, перська конституція, виділ Холмщини, славні виники якого-небудь Томлачова—все це перебігає перед очима, мільярда усіма фарбами життя й вимагає оцінки, відліку, щоб захистити такі піти в напам'ять і застутитися новими питаннями, витво-рюючи якісь калейдоскоп, за яким трудно спішитися й дати такі відповіді, що усіма сторонами задовільняла б поставлені питання.

Надто це треба сказати про широ-кі і складні, більш-менш стali і три-ні справи, яких теж не може обмінити газетний працьовник. Не може обмінити, але не може й вичерпати, хоч би як поспішався й скорочував та обривав виразністю римські, калічні первістні піані своєї роботи. Не вистає ще гаряць обміркувати постав-лення питання, як призначені римські вже заповнено і з тижням серцем до-водиться спиняти перо й ставити краплику мало не на пів-слові, одні-даючи докінчення на потім, на колись і ве бувши навіть певним, що те "потім" та "колись" зовсім таки не од-сунуться на задній план іншими на-

час примусової зупинки, навіть до даного питання прибуває іноді чи-мало нового матеріалу, що мусить бы-ти використаний зараз же на школі первістного піанів і на вітвіорюванні небіжаків хаотичності в праці. Доводиться, хоч як чи прикро, мири-тися з цим, поставивши загальні межі праці, в деталях лишати собі вільну руку, одкладаючи на бік навіть невідомішу розмову, перескаючи на іншу, що опісля знову вернутися чи й не вернутися до першої.

Тема останніх двох моїх оглядів саме такої долі й зазнає. Питання на-ціональне при світлі великоросійської політичної думки, останні форми, в яких воно в російській пресі виявляється—це така широка і складна спра-ва, що не зміг я з нею впоратися в обмежених рамках газетних фельетонів. Першістній план зламано, римські віддергали, довелося дійти до призи-нання розмову, не договоривши до краю. Отже усого іншого, що має й ту ще незвігоду, що читати і критику на підставі недоговореного до краю, робляти такі висновки, яких не мав на думці сам автор і які плодять тільки нові й нові непорозуміння,—іх хочеш-не-хочеш, а мусиш роєштувати. Доводиться одкладати голову-тиemu, щоб винести деякі деталі, занесені на непорозуміння; доведеться може й зовсім пожертвувати основну темою і виятись до іншої, що стає нағально перед очима... Й дуже просини бу читача мати на ува-зи залишенні обставин й не ремству-вати з приводу деякої хаотичності цих заміток: не я б сам, тільки тут виноватий. А по цій музі доводиться тепер знову вернутися до роскошної теми і почути як-раз одного не-порозуміння, що вийшло на світ після останнього моєго огляду.

В ч. 103 "Кіевських Вістей", на-друкованою статю О. Ф. Саліковського "Но по адресу". Шановний автор скористувався з моєї рецензії "Кіев-ських Вістей" у попередніх замітках, і рішуче зрикається відняти на адресу російської інтелігенції ті закиди, що були там поставлені, направляючи їх назад—українській інтелігенції. Пита-лося, раз воно та же перенеплату-лося, що перекидатися з руки на ру-ки, то в той, то в інший бік—варте,

здається мені, того, щоб над ним спе-циально синятися і мені тільки однією прікро, що через деякі, одне мене не азаже, обставини, я не міг досі зробити цього на сторінках і самих же "Кіевських Вістей".

Шановна газета і до виступу т. Саліковського дійші обізвавася у ре-даційних статтях на пікаву нам зараз тему. Спершу (ч. 100) "Кіевських Вістей" взяли на розгляд замітку в на-шій газеті а призводу поглядід. Жа-ботильської на піанівнім та джигно-гам руської інтелігенції, і висловились були, що, маючи перед собою одного врага, не час тепер в погляді полі-тичного такту здіймати такі питання, що вносять зброй в суголосіні елемен-ти. Другого дня (ч. 101) редакція "Кіевських Вістей" попробувала від-повісти ї по сути питання, надрукувавши витяг з програм російських демократичних партій що до наці-онального питання. Мені зламось, що такий спосіб відповідати ніби-то по-сути, просто не до діла в даному ра-межі, і не відходи більше в опису за-важливих статей у "Кіевських Ві-стейках", я зачинаю тільки, як далеко стоять од поезії в програмах прозовій дійсності, і наївні з азаком кілька фактів, що тут дійсність наїкраїца а-того погляду характеризують. На це т. Саліковський і відповідає згада-ною статєю, нагадуючи, що це зовсім лежить не в пропонуваннях "на-ціонального отталківания", аде виде:

"Риль ідеєт о Радѣ" і о прогрес-сивній—т. е. соціалістичній і ка-десній—руській інтелігенції". Тоб-то, опоненти нашому бажанню знати, як ставитися наша газета до росій-ського демократичного громадянства і як ми собі уявляємо його роль в практичних стосунках до національ-ного питання.

Що ж—злобки говоритиму на ту тему, що підягає шановний товарищ з "Кіевських Вістей",—тим більше, що по дорозі визначиться відповідь ін ті запитання, в якими він обер-тається до мене особисто.

Насамперед мушу сказати, що ні-де й словом единим не обвинувату-ваю я російської інтелігенції та "Па-нікращого дитя" російської літе-ратури в джигноїзмі та піанізмі. Думаю, що не огульні обвинувачення,

а нарізні факти, як от Пушкинове "Кіеветникамъ Россії", мав на увазі автор тієї замітки в "Раді" (ч. 84), що викликала першу відповідь "Кіев-ських Вістей",—принаймні так я зрозумів ту замітку і не висловлювалася на іншій рівні та музи. О, я дуже добре розумів причину цього, і я знаю, що російська інтелігенція та літера-турата у мене ж зовсім таки про-инше мовилась, і про це я й побада-ла, тектом доказувані.

Я, як і багато моїх товаришів-українців, виховався не тільки на українському, а й на російському пись-менстві, од його вважає багато країного, що має в своему розумовому надбан-ні, якому завлячу хвилини великої історії та тієї високо-маніпультарної ци-роти, що ключем бу з цілої ру-сійської літератури. Я заради любо-роздобої любові-занятості, що сушить серце членів "уніженіх" і оскор-блених" націй і веде їх за-да-бо-рою рідного народу на найтіжчі му-ки, на найстрашніше поєвіння. Великоросійська інтелігенція та літера-турата шукала скрій і завжде наслам-перед людиною і тільки П. І. Бачила перед того хасу, якого складається зуспішне життя. Тут П. сила й заслуга велика, але й тут і слаба й сторона, бо не дають відповіді на насущні для величезних громад людських питань, вона лишила великих прогалин, а всяка прогалина є прогалина—тоб-то порожнє місце. Це дуже прикро, але факт є в цього факту, а неуважа-рість російської інтелігенції до національ-них потреб та інтересів, лібеїсківих" націй в Росії, я виріє новий факт—тим товарищем з російської газети, з яким проте ми розійшлися тепер в я-оціні діяків різної літературі.

Не хочу поступатися й не посту-плює... але... Стосіо одне.

Коли я перечікау твори наїкраї-ців російських письменників, окрім гордості російського письменства, мене раз-раз вражав враже у всіх їх одна-рика. Чудово зрозумівші, вважаю під- свою палку оборону заведену особу людського, індивідуум, давши цілу галерею "уніженіх" і оскорблених" з цієї сфери, і проповідуючи на них сплюючі бальзамами саміх високих гуманності та широ-людського спо-відчуття, може в світі небувалих по своїй моральній варготі та красі—росій-ського письменства цілком занедбало інші так само "уніженіх" і оскорблених" з цієї сфери, і проповідуючи на них

"уніженіх" і оскорблених", що мутатися й поневіряються не менші від перших. Ці, кожного забути його увесі час пехтува-ти, посідаючи під підлогою після вікторини на піанізмі та піанізмі. Правда, ж тепер уже деякі матеріали до неї вібрають і ми в острохах можемо роз-глядати жахливу, але цілком конек-

тих націй, російська література шу-кала в них тільки загальні-людських, світових мотивів музи та страждання і кидала в затишку, не висловлювалася на не проливала бальзаму потоки на національні рани та музи. О, я дуже добре розумів причину цього, і я знаю, що російська інтелігенція та літера-турата у мене ж зовсім таки про-инше мовилась, і про це я й побада-ла, тектом доказувані.

Я, як і багато моїх товаришів-українців, виховався не тільки на українському, а й на російському пись-менстві, од його вважає багато країного, що має в своему розумовому надбан-ні, якому завлячу хвилини великої історії та тієї високо-маніпультарної ци-роти, що ключем бу з цілої ру-сійської літератури. Я заради любо-роздобої любові-занятості, що сушить серце членів "уніженіх" і оскор-блених" націй і веде їх за-да-бо-рою рідного народу на найтіжчі му-ки, на найстрашніше поєвіння. Великоросійська інтелігенція та літера-турата шукала скрій і завжде наслам-перед людиною і тільки П. І. Бачила перед того хасу, якого складається зуспішне життя. Тут П. сила й заслуга велика, але й тут і слаба й сторона, бо не дають відповіді на насущні для величезних громад людських питань, вона лишила великих прогалин, а всяка прогалина є прогалина—тоб-то порожнє місце. Це дуже прикро, але факт є в цього факту, а неуважа-рість російської інтелігенції до національ-них потреб та інтересів, лібеїсківих" націй в Росії, я виріє новий факт—той самий, що того разу назава-в "одиничним грипом російського громадянства"—"одного його це-цілізму". З самого початку істотування світової ро-сійської демократичної інтелігенції, з самого зороду великої гуманної ро-сійської літератури—дій гріх П. про-клонувся і виявляється в тому, як оброблялися в ній національні теми, як ставилася вона до національної проблеми. І може, через деякі спе-цифічні причини, ні в якій білці стосуєні так характерно не виявля-лись, як по українського питання; ні-де російські централізм стільки жерта не вважає собі, як у нас на Україні.

Історія відносно російської демо-кратії до українського питання ще не написана, але вже є певні, що коли вона буде написана, то просто таки страшні події підіймуть після вікторини на піанізмі та піанізмі. Правда, ж тепер уже деякі матеріали до неї вібрають і ми в острохах можемо роз-глядати жахливу, але цілком конек-

важко, розгорнути ленту просто не-
арозуміх з першого погляду відно-
сіння. Пригадайте тільки собі, що одни
мученики з державної народності кля-
ючи останнimi словами ("дураки", "по-
шлець", "горський пляніца", "холлаць-
кий радикал") другого мученика з народності підбебійкої і прикро по-
трібує широ народне піасменство:
"хорома, мовляв, література, кото-
рая толькo дышить, чо простова-
тостю крестьянського язика і дубо-
ватостю крестьянського ума", — прига-
дайте про **Бельянсько** і **Шевченка**
мова, зрозумійте, що розвело їх по
ворожих таборах. З другого боку, по-
давав я недавно не менш страшне по-
свідчення з останніх часів, що "очені
сюр'єтивні і честні люди совер-
шенно замалчують эти (національні
С. Е.) вопросы, лялья в дуплі иде-
алістичності, подавлені одною на-
цією інших, надійсь, що эту не
особено пріятну роботу совершать
инші, не с'осьм'и чисті люди і
що постіль ніх необходімий, но гряз-
ної роботи можливо буде присту-
пить нахочеть, къ осуществлению иде-
ала человеческой справедливости". І
ці невимовно прикри факти не ізольо-
вано стоять, — ї, що тільки країн-
кільки довгого і неперевраного лан-
чуга фактів, на які така багата исто-
рія відносин російської демократії до
плебейських націй, і з'особи до укра-
їнської.

Я не маю зараз ні часу, ні змоги
той ланцюг розмозувати, тим більш,
що в цьому нема і потреби великої,
бо цикаві з зазначевого погляду факти
з відповідним освітленням читач
може знайти в працях Драгоманова,
а особливо в тій, що звертається "Істори-
ческа Польща і великоруська демо-
кратія". Відслиялося цікавіше до неї,
я спинюсь тільки на двох моментах
російського централізму, коли він,
здавалося, от-от мав поступитися пе-
ред іншими, на мою думку, лише
справедливими й торчими принципи-
пами життя.

Перший момент — початок 60-х ро-
ків, коли була надія, що великору-
ське громадянство нашими глян-
чила на національну справу. Не без
впливу таких українських істориків
та публіцистів, як Костомаров, тра-
діційна українська федералістична

теорія пріщепилась буда тоді й на
великоруському грунті. Най-
красивішим вигором цього українського
національного землі зміїв буде
заземлений початок першого відчуття в
Казані проф. Щапова, "Скажу на-
перед, — так почав він свій курс істо-
риї Росії, — не є мислью з государ-
ственности, не є ідеєй централізації,
а є ідеєй народності и областности я
вступаю на університетську кафедру
російської історії". Але сувора ді-
єспіть завівбаром на корінні приблизи-
заходи великоруських федералістів,
Щапов почав свою відчуття р. 1860, а
вже р. 1863 год, після польського пов-
стання, вихилилось "національне
лицо" Каткова і почалися відставання
обруцітельства та пускання всяких
сепаратизмів з одного боку й на-
скрізь централістичний демократич-
ний рух з другого.

Другий момент, на якому і теж
на хвилину спинюся, — це незабу-
тій період 1904—1905 років. Не без
опозиції від ваганів, але, що віль-
нів, певна фірм, заступників плебей-
ських націй, мало не вся російська
демократія приняла в свої програми
поступову "національного самоопреде-
лення", висловлюючи його з більшою
чи меншою виразністю, — ті самі по-
стулати, про які нагадують нам **"Кі-
євські Вісти"**. І ми знаємо, яким
фіналом скінчилася це захоплення
національним питанням: виступає
перед нами знову "національне лицо"
д. Струве, Голубевські **"Ві-
сті"** — це окрім випадкових факти, а
серйозний публіцист не може від-
носити своїх суджень на слу-
чайних фактах, касаючись от-
дельних лиць или положень". І
аналізувавши три мої приклади, т.
Саліковський запитує: "зачищъ же
бажа для выводовъ единицы, а не
десетки"?

Насамперед я не розумію, чому
зам. ш. товариш зупинився тільки на
одиницях і любенько собі промінув
перед деясками, що я наводив в своїх
статтях. Адже я д. Родичевим, д.
Рутченком та Клейманном не обже-
звався, а дав та риско прикладів,
що мої статті можна брати за один
суніцький приклад; того, в яких сту-
суніцьких стоять між собою "поеяї в
програмах" та "прозова дійсністі", і
я ж не винею, що т. Саліковський
тих десятиліть просто не добачив. Хи-
ба я не приклад? — отої несласливим,
до якого, мовляв, д. Філевим в "Но-
вому Времені", признаються тепер за-
ступники всіх "главныхъ течений
нашої общественной мысли" — отъ ка-
демію до союза русского народа", і
хіба того разу не однаків че, як
факт, "невчуваний ще, здається в істо-
рії російської інтелігенції"? Хиба не
осліпнична "світописька" торік у
Петербурзі та в Празі і братанія з
Підгорецьким і просто будінкам еле-

гімнім содерланієм тѣхъ группъ, ко-
торыя прикриваются (для видимо-
стї?) прекрасными знаменами и ло-
готипами". Не це я хотів сказати, бо
дуже добре знаю, що програмови піти-
нані не "звукі пустої" для пере-
свідчених людей, і вімю шанувати
чужі пересвідчення. Але з другого боку та
так само добре знаю ї те, що коли за деяких обставин державна
конституція була з пількою нічимнім
аркушем паперу, то таким самим ар-
кушем може бути і партійна консти-
туція, ота програма, коли в неї не
нарухається та, що її підсилює. І не
тільки може бути, а інаже і буває таки, і дуже часто буває, у нас, де
політичне виховання так недавно поч-
алося й так не високо взягли під-
нялося. І я не саму голу думку про-
це пустив, а одразу й узбрів при-
кладами з життя останніх часів.

Але ж — бійтесь Бога, — знову чую
товариський голос в **"Кієвських Ві-
сті"** — це окрім випадкових факти, а
серйозний публіцист не може від-
носити своїх суджень на слу-
чайних фактах, касаючись от-
дельних лиць или положень". І
аналізувавши три мої приклади, т.
Саліковський запитує: "зачищъ же
бажа для выводовъ единицы, а не
десетки"?

Насамперед я не розумію, чому
зам. ш. товариш зупинився тільки на
одиницях і любенько собі промінув
перед деясками, що я наводив в своїх
статтях. Адже я д. Родичевим, д.
Рутченком та Клейманном не обже-
звався, а дав та риско прикладів,
що мої статті можна брати за один
суніцький приклад; того, в яких сту-
суніцьких стоять між собою "поеяї в
програмах" та "прозова дійсністі", і
я ж не винею, що т. Саліковський
тих десятиліть просто не добачив. Хи-
ба я не приклад? — отої несласливим,
до якого, мовляв, д. Філевим в "Но-
вому Времені", признаються тепер за-
ступники всіх "главныхъ течений
нашої общественной мысли" — отъ ка-
демію до союза русского народа", і
хіба того разу не однаків че, як
факт, "невчуваний ще, здається в істо-
рії російської інтелігенції"? Хиба не
осліпнична "світописька" торік у
Петербурзі та в Празі і братанія з
Підгорецьким і просто будінкам еле-

гімнім содерланієм тѣхъ группъ, ко-
торыя прикриваются (для видимо-
стї?) прекрасными знаменами и ло-
готипами". Не це я хотів сказати, бо
дуже добре знаю, що програмови піти-
нані не "звукі пустої" для пере-
свідчених людей, і вімю шанувати
чужі пересвідчення. Але з другого боку та
так само добре знаю ї те, що коли за деяких обставин державна
конституція була з пількою нічимнім
аркушем паперу, то таким самим ар-
кушем може бути і партійна консти-
туція, ота програма, коли в неї не
нарухається та, що її підсилює. І не
тільки може бути, а інаже і буває таки, і дуже часто буває, у нас, де
політичне виховання так недавно поч-
алося й так не високо взягли під-
нялося. І я не саму голу думку про-
це пустив, а одразу й узбрів при-
кладами з життя останніх часів.

Але ж — бійтесь Бога, — знову чую
товариський голос в **"Кієвських Ві-
сті"** — це окрім випадкових факти, а
серйозний публіцист не може від-
носити своїх суджень на слу-
чайних фактах, касаючись от-
дельних лиць или положень". І
аналізувавши три мої приклади, т.
Саліковський запитує: "зачищъ же
бажа для выводовъ единицы, а не
десетки"?

Насамперед я не розумію, чому
зам. ш. товариш зупинився тільки на
одиницях і любенько собі промінув
перед деясками, що я наводив в своїх
статтях. Адже я д. Родичевим, д.
Рутченком та Клейманном не обже-
звався, а дав та риско прикладів,
що мої статті можна брати за один
суніцький приклад; того, в яких сту-
суніцьких стоять між собою "поеяї в
програмах" та "прозова дійсністі", і
я ж не винею, що т. Саліковський
тих десятиліть просто не добачив. Хи-
ба я не приклад? — отої несласливим,
до якого, мовляв, д. Філевим в "Но-
вому Времені", признаються тепер за-
ступники всіх "главныхъ течений
нашої общественной мысли" — отъ ка-
демію до союза русского народа", і
хіба того разу не однаків че, як
факт, "невчуваний ще, здається в істо-
рії російської інтелігенції"? Хиба не
осліпнична "світописька" торік у
Петербурзі та в Празі і братанія з
Підгорецьким і просто будінкам еле-

гімнім содерланієм тѣхъ группъ, ко-
торыя прикриваются (для видимо-
стї?) прекрасными знаменами и ло-
готипами". Не це я хотів сказати, бо
дуже добре знаю, що програмови піти-
нані не "звукі пустої" для пере-
свідчених людей, і вімю шанувати
чужі пересвідчення. Але з другого боку та
так само добре знаю ї те, що коли за деяких обставин державна
конституція була з пількою нічимнім
аркушем паперу, то таким самим ар-
кушем може бути і партійна консти-
туція, ота програма, коли в неї не
нарухається та, що її підсилює. І не
тільки може бути, а інаже і буває таки, і дуже часто буває, у нас, де
політичне виховання так недавно поч-
алося й так не високо взягли під-
нялося. І я не саму голу думку про-
це пустив, а одразу й узбрів при-
кладами з життя останніх часів.

Не окремих особ і не окремі фак-
ти мав я на думці, коли говорив про
централізм російського громадянства,
навіть поступового, а під загальними
цілями течій громадської думки, цілі
групи й організації. Це прикро, це
сумно, це тяжко — але це так і, по-
славши на програми, неможна зми-
ти з себе тієї централістичної піраміди.
Я дуже добре розумію, що "исключи-
ти тільки, підтверджую правило" і
коли так **"Кієвські Вісти"** роблять, єдина
їхнія піраміда, більш-менш виразно пікавиться ук-
раїнськими справами й стежить за
українською пресою, то що вже про
инших говорили.

Не окремих особ і не окремі фак-
ти мав я на думці, коли говорив про
централізм російського громадянства,
навіть поступового, а під загальними
цілями течій громадської думки, цілі
групи й організації. Це прикро, це
сумно, це тяжко — але це так і, по-
славши на програми, неможна зми-
ти з себе тієї централістичної піраміди.
Я дуже добре розумію, що "исключи-
ти тільки, підтверджую правило" і
коли так **"Кієвські Вісти"** роблять, єдина
їхнія піраміда, більш-менш виразно пікавиться ук-
раїнськими справами й стежить за
українською пресою, то що вже про
инших говорили.

Не многострадальна Коломська
справа. Для наших читачів не треба
про неї широко говорити, бо недавно
зела в нашій газеті **"Кієвські Вісти"** від-
повідно написано — "національное самоопре-
дленіе", але і згадаю ще тільки про
одно питання, яке саме тепер захоп-
лює увагу широких кругів грома-
дянства в Росії.

Це многострадальна Коломська
справа. Для наших читачів не треба
про неї широко говорити, бо недавно
зела в нашій газеті **"Кієвські Вісти"** від-
повідно написано — "національное самоопре-
дленіе", але і згадаю ще тільки про
одно питання, яке саме тепер захоп-
лює увагу широких кругів грома-
дянства в Росії.

Сергій Сфемов.

З нашого життя.

Гостинність.—Три запитання.—Відповідь формальна і по цирості.—Загальна про видом, судзильська мазанина, принципальні згоди, «російські мотиви» і т. д. Перед судом федерації.—Чи Фінляндія фіні обороняла?—Хождення по музам?—людей з одрізнями язиками—Жертва гостинності.—Гостинність чи повинність?—Звичайний рефрен.

Намкажеся,—кінчач свою статю О. Ф. Саліковський,—чи то „отталкиваніє“, на негостепримство прогресивної руської певти С. А. Ефремову пожаловаться не можеть.. А відь онт пишеть тамти почиючально по національно-українськимъ вопросамъ и ужъ разумѣется, не занимается обрущельствомъ”.

По широти признаюсь—нико мені виписувати опі слова шановного товарища і не тільки через те, що в них згадано мое імя. Це, певна річ, великої ваги не має, бо думаю, що ті російські видання, в яких мені доводилося бувати гостемъ, певно не заради жохъ, чудових очей давали мені притулок, а заради тих питаній, які—добре чи погано—зачинали і в своїх працях. Але от щ. товаришиужислове „гостепримство“. Не знаю, як арозуміти мені цей термін, що до себе особисто, але суть тих стосунків, що виявляла російська преса до української справи, ви дуже добре означає,—говорю, певна річ, не про окремі органи, а взагалі про російську пресу. Іменно—вона чинила нам „гостепримство“, не більше, а як „гостепримство“—річ не обов'язкова і раз-ураз залежить од доброї волі того, хто її чинить, то...

А втім посперед повинен я дати відповідь на де-які конкретні питання Т. Саліковського. „Кто—запитує він,—якак ви руські печать, подилять енергічний походь против Струве і Голубева, когда эти господа виступили со звономъ „национальнимъ лицомъ“ і „національнимъ отталкиваніемъ“?

Кто изо днівъ день годами уділяєль п'ять столбци въ зашиту і підтримку Фінляндії оть посигательствъ на єї національное достояніе? Какая изъ прогресивныхъ русскихъ газет и когда отказывала свою сотрудничество—українцамъ въ напечатаніи статей, направленныхъ въ зашиту українскихъ національныхъ интересовъ отъ похода на нихъ со стороны русской реакції?

Легко дати відповідь на перші два запитання:—так, російська постурова преса і проти Колумбів, що „національное лицо“ вигадали, а всією енергією виступила, і Фінляндії раз-ураз обороняла од замахів російської реакції, приносячи цій обороні навіть дуже реальні жертви. Але якби я тільки це сказав у відповідь на товарищеве запитання, то моя відповідь була б не широко товарищескою, а чисто формальною, і хоч може мого опонента її задоволеніла б, то мене самого вона а-ні трохи не переконала б у тому, в чому хоче переконати мене т. Саліковський. Во для цього треба знати, як, з якими аргументами виступила російська преса проти своїх Колумбів і чому та з якого по-глайду обороняла Фінляндію, та її не саму ІІ, скажу на додачу.

Вертаючись знов до полемики про „національное лицо“ та „національное отталкиваніе“. Веру „Рѣчъ“. Ось д. Милюков констатує, що „идеть старый споръ о томъ, откуда вѣдьмы—изъ русского Новгорода или изъ живовского Києва“, і заявляє, що „человѣку, который въ существованіе вѣдьмы вообще не вѣрить, трудно принять участіе въ такомъ спорѣ. Съ лівухъ сторонъ его обзываютъ непосвѣщеннымъ, ибо предметъ спора выше его пониманія“ („Національное отталкиваніе“, „Рѣчъ“, ч. 67). І аробивши таке характерне признання, автор і в цій статі, і в другій („Отталкиваніе“ или „притяженіе“? ч. 70)

увесь час стоять на тій абстрактній позиції, з якої нікя не можна довідатись, що власне він хоче виставити проти „національного лица“ д. д. Струве—Голубева. Адже ж не відповідь на практичні справи пригніченихъ національностей опі слова: „То настroeніе, которое отвѣчаетъ націонализму на націонализмъ—нездоровы націонализмъ—есть лишь случайное, не успѣвшее сознать себя преломленіе нашей аполитической невинности въ гнилой атмосфѣрѣ современной общественной реакціи“ (ч. 67). Добре, нехай же „случайнѣ“, вишадкове, а де же повсякчасне і принципіально по-требне! Невже той „старый методъ славянъ“, який—не разобр: з похвалою, чи з огудою—агаду д. Милюков у другій статі?.. Та може дізнаємося ми про це від іншихъ авторів. Ось д. Левин сразу ж чисто судаильськимъ методомъ каже: „всякій націонализмъ есть, воистину, огонь пожадаюшій, который не выноситъ не то что холодного, а просто разумнаго рапціональнаго отношенія къ себѣ; онъ ревнивъ и неиспытенъ и требуетъ горячности, страсти и... подобострастія. Его естественный законъ: кто не за меня, тотъ противъ меня, толь—врагъ. И это не только естественный законъ націонализма, но его естественный, природный грѣхъ, его „рокъ“, которыи всесильно властвуетъ надъ всѣмъ его идеинмъ и практическимъ развиціемъ“ („Наброски“ ч. 69). Розбера же з цього однотонного фарбування, чим одріжняється націоналізм Каткова і Герценя, Мешникова і Шевченка, Дубровина і Гарibalльди... На вівте д. Бінавер, що з публіцістів „Рѣчи“ найближче щідішов був до того, щоб зрозуміти спрощено суть „російского національного лица“, і той щідішов, глянув і одвернувшись, „огорзвавившись,—пише він в листі до д. Струве,—что принципіально я ни-

чого не имѣю противъ основного положенія вашего о національномъ лицѣ и объ отношеніи государства къ началу къ національному“ („Рѣчъ“, ч. 70). Одно слово—принципіально згада пану, а тільки маленьки суперечки що-ло дрібниця.

Беру „Нашу Газету“. В статі д. С. К. „Сумерки“ знаходимо тільки те, що національне питання „нельзя просто отодвинутъ. Но нельзя его и разбрать съ точки зренія какой-то „переважной народности“, да еще въ такой моментъ, когда сама то эта народность ни о какой „державности“ помышлять не можетъ“. Перешовши потім до питання про „національное отталкиваніе“ і втідлавши „узкихъ сепаратистовъ“, автор вінчає все зовсім таки незрозуміло: „російскіе мотивы до такой степени громко звучать въ душѣ русского интеллигентства, что загнать его въ юношеское русло никому не удастся, какія бы теоріи для „себаизмы“ одного изъ малыхъ сихъ ни вспыхивали на сценѣ“ (ч. 59). Останнє, певна річ, дуже гарно, але замазати небезпеку—ще не значить упоратись въ немъ, та ї оти „російскіе мотивы“—якась занадто непевна пітка.. Непевна, бо ось же д. Кижняков у статі „Къ газетѣ бурѣ“ вже просто як аксіому виставляє, що „у настѣ, русскихъ, недостаетъ національного энтузиазма, мы не любимъ долятельно свое національное лицо“ (ч. 64), дарма що автор ілюструє ці слова прикладомъ зовсім з іншої сферы відносин, який до національного питання і здалека не підходить.

Я міг би набрати ще витягів з російськихъ виданнів, де автори протестують більш або менш енергично против теорії „національного отталкиванія“, але обмежуюсь цими, бо характеръ їхъ, мені дзядиться, ясний вже, а спільній грунт скрізь однаковий. Протести виразні, як і виразні сим-

ти тільки на підставі таких фактів, які не липили по собі ніякого сліду і відті не зафіковані: адже легко зрозуміти, що раз статі не надруковано, то вона пропала і посілається на неї не можна. От через це, віддається мені, т. Саліковський постутив це питання, просто не уявлюючи собі, як в дійсності була справа з статтями про українські справи по російських часописах. Я дуже добре пам'ятаю 90-ті початок 90-х років і знаю, в якими труднощами проходила кожна статі, що торкалася української справи, навіть чисто фактичного характеру. Не згадуватиму про провізійальні підцензуруні видання, хоч і вони часто занадто багато на цензуру зваливалися, а говоритиму виключно про столичну безцензуруну пресу. Для всіх, хто цікавився українською справою, українська стаття в російському органі була цілою подією і як рідко такі події нас тішили!.. Вже заздалегідь статю попережала чутка, що такий і такий автор послає до такого й такого видання свою працю. Потім приходила звістка, що статю прийнято. Потім — що з нею треба підождати. Потім — що йдуть якісь діпломатичні переговори. Потім — що треба відгадати аручного часу. Потім — що статю складено і воно лежить в запасі. Потім — що вона знов же таки лежить в запасі. І як парапет ми читали ту многострадальну статю, хоч і не завжде... Це розказувати легко й коротко, але передживати такі затяжні періоди, що душу просто вимогували, не можеш схоче двічі. Мені самому не раз доводилось на власні особи зауважити „хождення по мухах“ про яке тут розкажу, і з якими фактами вибирає один тільки. Наприкінці 90-х років відомий тоді фельетоніст „Виржевський Відомості“ Незнакомець надркував статю, в якій доводив, що «яких обмеженів для україн-

ської мови нема, а це українці просто вигадали, щоб своє неробство виправдати. З цього приводу через одного петербурзького знайомого я й послав був статю до „Сина Отечества“, редакції небіжчика Шеллер-Михайлова. Минає якийсь час, дістаю звістку — статю приняті. Ще минає час, нова звістка — статю в запасі, дождає черги. Знов через кілька місяців запитую — та сама відповість. І так нещасна статя котувала в запасі в кілька місяців, аж поки зовсім не відіхнула і мені надокутило про неї запитувати. Досить того, що надркування її я не побачив. Та що вже про це говорити, коли на байдужість російської преси до українського питання друком скаржились такі широко знані люди, як проф. Котляревський та Драгоманов, коли од небіжчика Лесевича не раз доводилося мені чувати оповідання про ті мітарства, які він сам переходив, коли хотів виступити фантастамагорією.. І я запитала т. Саліковського — навже, обходивчись без фінляндів в фінляндських справах, треба було конче дожидатись, щоб люди з одрізняними язиками сама розказували про свої муки, а не кричали криком про те, що у кого язик хоч і не вільно, а все таки по-вертався в роті?..

І це діялося саме в той час, коли на сторінках реакційної преси було повно злостивих вигадок, глупливих вихватів проти українства, коли „Московська Відомость“, „Нове Время“, „Кіевлянин“ регулярно містили тенденційно-брехливі статі, в яких перекручували факти, перенизували мету і завдання українства, глупували з його так, як тільки може лякій в натури глупувати з супротивника з сказованими руками, зав'язаним ротом і одрізаним языком. О, вони дуже добре знали, що публіці ні звідки довідатись правди, їх просто „без драки“ лізли собі

въ большихъ забѣяки“, не боячись ні звідки одіці. Російська поетупова преса про це мовчала. А тим часом звалися, як гостро висловився Герцен, „міністерство грамматики і департамент сприєнні“, а св. синод, мовляв Драгоманов, сконфіскував язиків всім плебейським народам, а для українців видавали свої „конституції“ Валуев та Юзефович, а літovців забороняли іхній шрифт, а латишам, естам і т. і. не давали й слова писнати по своему, а всіх душено обрисувальною системою, капічено казенною російською школою, роблячи сущє „избієні младенців“ і що про це знала російська публіка з російської преси? Стільки, що коли останніми часами, як поровоїзувано язика у цих плебейських народів і вони почали оповідати світові повісті своїх мук, то страшна та повість для широких кругів російського громадянства, здавалася якось дивною фантасмагорією.. І я запитала т. Саліковського — навже, обходивчись без фінляндів в фінляндських справах, треба було конче дожидатись, щоб люди з одрізняними язиками сама розказували про свої муки, а не кричали криком про те, що у кого язик хоч і не вільно, а все таки по-вертався в роті?..

Я менше, ніж хто інший, нахильний до того, щоб заплющувати очі на гріхі своєї рідної української істелігії; про ці гріхи не раз говорив я цілком одверто, не вважаючи на обралівництво та нарикання більш сором'язливих земляків своїх. Але що до данного пункту, то треба ж підкреслити цей величний характерний факт: в одному становищі в українців опинилася як-раз усі плебейські народи, всі, що не могли говорити сми, не мали своєї преси. І з другого боку найдужчу оборону в російській пресі мали фінляндці й поляки, тобто, ті народи, що й сами хоч сяк-так

могли подавати голос, про свої справи. І шукаючи причин цій виключній симпатії до дужих і, як поясни, навіть з державно-централізаторськими традиціями народів і звон наративною слово т. Саліковського про „гостепримство“, а як у гостях звичайно „по платю приймають“, то дуже рідко доводиться користуватися з гостинності тим, хто не має коштів справити собі добру одежду. В українських постолах, у біоруських літаках взагалі „не въ брачной одеждѣ“ плебейського народу трудно було нам, як показується дотустились до високого заради нас столу російської преси. І не раз були ми жертвами чужої гостинності...

А тимчасом ми, заступники плебейських народів, не на гостинності тільки та добру ласку своїх щасливих сусідів, а на що більше мали моральне право претендувати. Адже не треба забувати, що не маючи власної преси, ми всі піддержували російській і як читачі, і часто як робітники по загальним справам, — і вже через це саме на заступництві в тій пресі ми мали право дивитись не на як гостинності для нас, з чужої ласки, а як на повинності тієї преси говорити її про наші справи. Зробивши, хоч і незалежно від себе, монополістом друкованого слова і на Україну, Білорусь, Літву і т. і., користувчись хої і про тільки своєю спілодами брудної діяльності „не совсѣмъ чистыхъ людей“, російська преса морально повинна була відзначити за це, знов жалю, од незалежне монопольне становище хої тим, щоб розкривати всю гнилізну тієї брудної роботи. І цей повинності вона не то сама не спрягалася, а навіть її зainteresовані люді, дуже й дуже не часто, і то з ласки тільки допускала до голосу. Во коли в'юному на совість фельетонистові прийшли, напр., охота брехнути, що не

обрубок у нас в роті, а цілий язик, та тільки нам лінки повертати ним — то навіть на те, що цей безкороманний наклеп осудити, ми не знайшли місця в російській пресі і наклеп так і лишився висіти над нами на довгий час.

По широти кажу — боляче мені про це писати. Не тільки через те, що я люблю велике письменство російське, велико шаную й російську пресу за ту боротьбу з темними силами, що раз-у-раз була справою життя, для кращих діячів П, але й через те, що були і єсть серед російських кругів щирі національні прихильники, які на діло заступництва української преси дивилися дуже й дуже серйозно і велики зробили її послуги. Довголітня праця такої людини, як небіжчик Ол. Пінін, повсякчас виявлювала симпатії і допомога російській Академії наук, більш-менш виразне спочуття і словом, і ділом од таких, я певен, циро федералістичних органів, як „Русське Богатство“ та „Кievskiy Vѣstnici“ — цього, певно річ, забути ми не можемо й не можемо не цінити. Але, на жаль, це тільки винятки, які підміни на темному фоні загального — більш інститутивного, може, під свідомого — централізму російської демократії. І в цим шкодливим для всіх нас централізмом і великокоросієм, і „тоже — малоросієв“ та інших перевернітв однаково і одностайно повинні боротися і українці і великокоросії-федералісти. Бо — ззовнішній референс — не тільки нам, плебейським народом, централізм не дає вийти в люди, а й саму державну народність тягне до-чину, як одіційний прокльон, заважає легко йти пляхом поступу, як вага пудова на ногах. І що швидче вагу ту сканує широкі маси російської демократії (поодинокі люди, що раз кажу, її давно скинули), то краще і її самій буде.

Сергій Ефремов.

3 білоруських поетів.

Е. Було.
Сосна.

Ой стой у полі та соєса понура,
Думає—що буде, як завне буря,
Як насунут хмары в дозове при-
вілля,
Як застогне вітер, поламає гілля?

Вже тоді немало надірвельських сил—
Не одної буде сторожом могили!
Та кохас віру в яснім світлі сонця:
Стане вільно жити і в своїй сто-
рівці.

М. Біюк.

Прийде весна!
Холодно. Вітер гуляє по полі,
Вис, як звір;
Вихрями, гралочи, землю вкриває,
Вторгта бір.
Знаю—недовго вже спігови бути:
Сокро весни!
Встане земля, як царівна у казі,
З тяжкого сна!
Сонце засяє—вкриється растом
Нині, луги...
Збудуєсь—бо серце нарада загреє—
Горя—нудьги!

М. Вдовиченко.

3 нашого життя.

Знов національне лицо.—Шводлив вигадка.—Народ і нація.—Коє національні интереси однакові з народним?—Ідеальна нація.—Нація посереді.—Наші національності—і небезпечність для неї національству.—Українські голоси про національне лицо.—Res sacra? Незручна звітка і піділ й на подемніку.—На городі бу-
зина, а в Ківі ділько.—Post-scriptum.

Останній раз ми міні трохи збочили були од своєї першісті теми—того "національного лица", що має претензію об'явитися в поступових кругах російського громадянства. Але це так може здаватися тільки в першому і скажу досить неуважного погляду. На ділі ж ми як-раз саме й підішли темер аж до самісінського

"національного лица" і попробуємо—вибачте за плеоназм—глянути йому просто в лиці.

Я вже говорив, що, за обставин великоруського національного життя національна партія з великоросами буде реакційною, або й зовсім не буде". Цю тезу я не вважаю проказати ще раз, як аксіому, що виникає з цієї суми фактів та подій у громадсько-державному житті Росії. Исторична доля дала великоросіанам стільки усяких переваг над усіма в Росії сущінми націями і, між іншими, щастя зовсім не клопотається національною стороною свого життя, що заводить їще свій якість великоруським націоналізмом—це мало того, що безпотребна російка, а просто таки складова відгудка, достойна всяких "патріотов" свого "отечества", але недостойна патріотів в справжньому визнаному розумінні цього слова. Найважчий націоналізм та патріотизм в обставинах великоруського життя—то цурали для себе всією націоналізму та патріотизму. І коли де для кого-небудь з великороса вдалося б образою, то нехай пам'ятають, що за своє привідоване становище вони могли бы на-
віть поступитися де чим. Та, як ми вже знаємо, тут і поступатися піччим не доводиться, а просто тільки як найкраще, найвідінайдіше, найдоцільніше використати своє надзвичайно гарне з національного боку становище. Щоб цю думку довести, ми спро-
буємо її на одному найбільшій вагі за наших часів факторі.

Народ, трудація класи, за наших часів—це мета всієї справедливості, розумову, чесну і поступову політику; добро цього, "народа по презумпту", як говорив Михайлівський, повинно лягти в основу всієї громадської діяльності, скоро вона має уважіть не дрібні й вузькі інтереси поодиноких особ чи класів, а загальні широкі інтереси трудації людей. Справедливість, розумію, чесною й поступовою буде всяка діяльність на користь трудаціїв мас; несправедливість, непорозуміння, своекористість й реакційною буде всяка діяльність, що

їде їм на школу. І такою як-раз тільки між бути національна політика у пануючих націй.

Загалом відомо, що народ не все одне, що нація. Рідко, дуже рідко ці розуміння покривають одно одне; частине вуває, що вони частинно покривають, а ще частине—що не тільки не покривають, а навіть суперечать, різнят і виявляють такий анти-агонізм, що національно робиться просто таки антиподом. Народ це трудація кляєся, нація—сума всіх класів, а як за теперішніх часів нація властиві в своїх руках мають такі звані "командуючі" класи, то свої інтереси си ота тоненька верхня пілка обявляє національними інтересами, забвіючи про них, прадав на школу справжні національнім, тобто народним інтересам. Не дурно ж загальну відомий афоризм говорити, що національна місія не багатство—то убогство для народу. Відповідно до цього можна сказати, що й національна сила за наших часів повертається на гніт над народом; національні гордоши—на глум над народом; національні святочі—на зневагу народові і т. і. т. і.

Але не завжди так буває. Уявіть собі ідеальну націю, в якій немає жадного подлу на тих, що стоять вгорі, і тих, що гинуть внизу, на тих, що "землі різьбяють", і на тих, що тільки "мін'яться",—в якій, одно слово, кожна особа мірою своєї сили є діяльністю творить якусь в громадського погляду потрібну і користну роботу. Така нація складатиметься, очевидна річ, з самих трудаціїв людей, розумінням нації і народу тут цілком покриватимуть одно одне, а інтереси національні будуть все одне, що народні інтереси.

Я сказав,—що це ідеальна нація, і справді, такої нації нігде в світі немає, але є нації, що коли не ступають з розвитком, то типом своїм наближаються до такого ідеалу. І на самперед своїм типом наближається до його наша, українська—музична екслеленс нація. Величезна майже суцільна більшість її—це трудації класи, що лишалися самі через те оригінальне одівування, "командуючих" вершків, яке червоною ниткою проходить через цілу нашу історію. Українські вищі класи—одні потурчились побусурумались, інші, ляльським м'якою обросли, що інші, "желанім" къ чинамъ, а особливо къ жалованію" затушували свою "малоросійське проходженіє". І народ лишився на життєвій дорозі самого, трудації маси, і плоть од плоті його, національна трудація інгелігенції. Для розвитку національної свідомості це однією одівуванням було що-одне безмірою, але так само безмірою була і єсти і вигода такого становища для чистоти національної ідеї. Национальне у нас в головних рисках пока ще саме, що народне, і національний рух, національна самосвідомість дає безпосередню користь і тільки користь народнім масам. Справа національна у нас разом із народною справою, бо національна визволення заменує собою й народна визволення: у нас нема ще такого класу, що національними об'язав би єї власні інтереси і во ім'ї їх душив би народні потреби, приглушував би спідомість їхого. Він буде—проте нема чого турбуватися, але поки що його нема і національна ідея у нас через те явіється в чистому, справедливому, розумному й поступовому вигляді. "Намъ добро и инику зло" то законное житѣ, як мовила один з старих наших му-
дреців.

Щідмо далі. Вільмімо іншу націю, напр., польську. Там істнують вже і виразно поділилися трудації дармодідні класи, там серед національного тіла стерчать кланії різновисловів інтересів, там є вищі "командуючі" класи, що під вівською національних показують власні великоросійські інтереси. Але єсть у всіх їх де-що і таке, в кому всі класи однаково заинтересовані—не скасування тих утиліт, що падають на їх ознаки національні. Імагнат, властитель неокраїнських латифундій, і найпослідувачіший алидар—кохен по своему—зainteres-

овані в тому, щоб їхня національність не терпіла національних утиліт. В цьому вони всі можуть іти і таки справді йдуть разом і це для Їх не тільки національна, а і всенародна справа. На цьому прикладі ми бачимо, що національне хоч частину сходиться з народним—у нації, уже роєюкотів соціальними клінічними, але спокійних гігантів національного утиліт. Справедливим, розумним і поступовим на цьому ступені розвитку буде все, що помагає тих утиліт побути із завоювати собі національну волю.

Нарешті вільмімо третій ступінь, на якому стоять нація великоруська. Соціальний момент, соціальна інервість, парамайданний устрій тут підносить на всі заставки, національного гніту нема жадного, і через те під вівською національних інтересів ви-
ступають просто і виключно класові інтереси "командуючих" класів. Соціальний і національний момент тут підіїм же рівнять одні з одним, і справедливим, розумним і поступовим буде тут тільки та, що йде проти тих під національну війські піділітів інтересів. Отже...

Ожче несправедливим, непорозумінням, своекористістю і реакційним буде все, що тут вівською підтримує, підмальовує й показує в іншому, інші вони єсть світі. Хоч би які маски надягну тут "національное лицо", воно може бути тільки реакційним і ніжки більше, і тільки для реакційної мети воно може скидати з себе вузальку, щоб "одяг из славных русских лиц" могло себе краще виявити. Та як же йому й виявляти себе? Оборонятися йому, коли ніхто іншої його не нападає, нема потреби,—отже остается самому на інших нападатися.

Реакційний, агресивний, шовиністичний—таким фатально мусить стати всякий націоналізм серед пануючої, державної нації. І неможливо потрапити себе тим, що проводівши "національное лицо" виступають особисто чисті й чисті люди. За обставинами, коли з національної непотрібна російка, дуже лежко догратися з на-

ціоналізмом до зненависті й людожерства,—але не забуваймо, що Катков, Суворин, Меншиков і т. п. по-чали свою кар'єру — з англоманством, хто з лібералізму, хто з толстовства, а ставши раз на похилу позицію великоруського націоналізму, явили світів, замість національного обличчя, такі прочіврани піки, які й Головени героям не спились. Шукайчи червоної свічки, отого великоруського націоналізму, вони швидко побулися і людності, і поступу, і чести, а прибдали... не треба говорити, що саме прибдали вони.

І тим більша небезпека для великоруського та з великоруського громадянства лежить в проповіді націоналізму, що воно всією своєю исторією, традиціями та вихованням дуже захищє до централізму державного і національного. Це той грунт, на якому наскрізь націоналізму дуже бореться, адже безпека для великоруського націоналізму під одним дахом і вивітися кінцевою кінцем в війні всіх проти всіх, — війні, що всією вагою своєю впаде на племінницькі, слабі, не змінені ще напів. І коли проти такої перспективи довинні всіма силами бороться країни елементи самого як великоруського громадянства, то тим дуже повинні боротися члени племінницьких націй, що дуже добре розуміють вагу федераційного ладу і в йому одному можуть шукати задоволення своїх національних потреб. Українці з своїми федераційними традиціями повинні, аджеться мені, стати тут у першу чергу.

Чи боремся ж ми і, коли боремося, то як? Чи вивилими ми, наприкінці, розуміння того руху, що під новими німбами дозунгами росходиться серед російського громадянства?

З українських голосів з цього приводу в російській пресі мені відомий тільки один — стаття д. Славинського в „Слові“, в українських же видавництвах було трохи більше, хоч теж не багато. Проте і той один єдиний голос в

російській пресі, і тих більше голосів по українських видавництвах, адяється мені, пролунали зовсім даремно і показують тільки, що ми, українці, або не з того боку заходимо до питання, проминаючи в йому головніше і на полягаючи на другорядне, або виступаємо без пугання фактичної теоретичної аборії і через те знов таки не туди націляємося, куди треба. Прислухаймося-но до тих українських голосів.

Великоруський націоналізм має бути або реакційним, або його зовсім не буде — чи ясно виникає з усієї polemiki про великоруське „національне лицо“. І коли цього можуть не викликати д. Струве, Голубев та інші Колумбії „національного лица“ з великоруського громадянства, то це зрозуміло, що можна. Але тим дивіше робиться, коли почуючи прахильний до великоруського „національного лица“ голос оного-небудь з-межі племеновелінських націй, з'особа одука-Інця. А тимчасом д. Славинський буквально пише: „Русські по племенам, не великоросси по національності, росіянин по государственности, пишущі эти строки прописують начало этой работы; глубоко убеждены, что такие принципы разделяются со стороны представителей всех имперских национальностей, ибо то, что эта работа начата в лагере прогрессивного и демократического, рушается за то, что она будет проведена так, как она должна производиться, т. е., на основе великого и неприскосновенного принципа национальной гегемонии („Слово“, ч. 736). Як ми вже бачили, нічого не може бути обдушного за падів. Не тільки ніжкої гес застра великоруського націоналізму не вийде, а вийде хіба що цілком су-протилежне, і поступовий націоналізм у великорусів мусить поступитися, як не вже й буде не раз, або поступовістю своєю, або націоналізмом. А якщо Ім не животіти.

Українська преса на polemiku вперше озвалася анонімною заміткою в ч. 84 „Раді“, — заміткою, що викликала відому вже читачам відповідь

„Кіевських Вістей“. Замітка та, відправді ділі, одразу і без потреби заострила питання своєю незвичайною формою і кількома справді необережними висловами, а найгірше тим, що окрім проявів „дженгоїзму“ в російському письменстві, як Пушкінове „Клеветникама Росії“, вона поставила на карб усюю російському громадянству всіх часів. Це одразу збіглося з полеміку в належному тому ідало принц, з одного боку, „Ділові“ поміж справедливими увагами віднести до малого угруповані обвинувачення, а з другого, „Слову“ з хитро-мудрим виглядом Чеховського хлопчика промовити свое звичайне „ти, я ти“ або „я знаю“, хоч що саме воно знає — так і лишилося секретом „Слова“. Про „Чорну Раду“ вже не говоримо, хоч знаю, що цим нахлестом на себе нові громи з „навозної кучі“ д. Тивоновича адже без ушину скаржиться чоловік, що його в „Раді“ замовчують „чисто з мотивів низької злоби“, хоч чого б то від „Раді“ на цього добродія злоститися — нікак не вгадаю...

Найдокладніші поки що в українській пресі статі в приводі „національного лица“ належать д. Срібліанському („Українська Хата“, ч. 2), але докладніші ще такого сорту, що може тільки сором на лицех українському громадянству викликати, що так за його трактуванням сусідські справи (статі таї звертаються „Поміж сусідами. Л. Українство і великорус“). Потине автор заявлює, що цю поступову інтелігенцію боролася раз-у-раз проти „казенії“ і приватної ідеології самодержавства, або, як І. влучно назаввав Піпін „офиційної національності“, і роскриваючи скобки цього терміну, тає його формулу: „ісконное“ начало величності Росії — кріпакство, без якого не може жити самодержавство; живітесь Росії добре, ніжки реформи не треба“ і т. і. Це на сторінці 91-ї. А на сторінці 94-ї несподівано вискакує звідкись „офиційна національність“, як власність російської інтелігенції, що бере „казенію“ ідею офиційної національності, чи автора спокусив тут термін „офиційної національності“, чи він цілком не уявляє собі історії російської — та,

як видно, й української інтелігенції, бо ізвість про Драгоманова, здається, він не чув, — чи і те, що й друге разом — це для нас тепер не цікаво. Але коли з такою аброзою виступає чоловік до поважної полеміки, то просто сором робиться за українську пресу.

Добросусідські стосунки — велика річ і треба обережно, з фактами відносин братися до того, щоб їх розслідувати. Вимагаючи од сусідів до себе толерантності, ми й ім повинні тією самою монетою платити; нападаючи, як наївнощі на хиби — в першій лінії на централістичні тенденції російського громадянства, — ми тих хиб не повинні закривати незліповідними термінами, як „дженгоїзм“, „офиційна національність“ і т. і., але виставляти проти них такі певні лінії, як ідею федерації, цю традиційну тему української. Тільки в такому разі ми з своїми «сусідами» можемо до чогось договоритись, а коли й не договоримось, то вже не наша вина буде. Інакше ж плодитимемо тільки нові й нові непорозуміння...

Сергій Ефремов.

Р. С. Правда, не ми тільки його пло-димо. Коли статя була вже скічена, прочитав я її в ч. 122 „Кіевських Вістей“ новий „Отвіт українцям“ О. Ф. Саліковського. В залежності від цього прочитав я його. Знівечити так поважну тему, розвініти її так на дрібники манієнських закілдів і рахунків і не доглянути того, на що варг було б звернути увагу — це спрощати значити плодити самі непорозуміння. Знічайно, що за таких обставин пропадає всяка охота й до цікавої теми.

В інтересах правди повинен я ще зазначити, що редакція „Кіевських Вістей“ не спускала передо мною підлагоюма, але про телеграфне про-хання т. Саліковського до редакції, щоб вона друкувала мою статю, я довідався тільки в його власних уст і то вже тоді, коли в телеграмах і потреби не було.

С. 6.